

ten van Allard Pierson. Eerste reeks: *Geschriften verschenen in 1882-1895*. 's-Gravenhage 1902, 116-177. De recensie is te raadplegen via de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL).

- Gerard Liefeld, *Over het leven van een zonderling genie. Mr. Willem Bilderdijk (1788-1798)*. Berlicum 2012.
- Gerard Liefeld, *Verzamelde gedichten (1981-2008)*. Den Dungen 2008; idem, *Verzamelde verhalen*. Den Dungen, 2008; idem, *Conditioes (zonder welke niet) (1993-1995) & Berichten uit Berlicum (1995-2000)*. Den Dungen 2009. De laatste titel bevat commentaren op Hella Haase, Maarten 't Hart, Thomas Rosenboom en J.J. Voskuil.
- Aldus het omslag van het besproken boek.
- Aldus het omslag van het besproken boek.
- Aldus het omslag van het besproken boek.
- Marita Mathijssen, 'Bilderdijk als nachtmerrie. Lezing ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling Bilderdijk Verzameld', in: *De Boekrij. Mededelingenblad van de Vereniging Vrienden der Bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* 1 (1996) 3-5.
- Zie Rick Honings & Peter van Zonneveld, 'Het klapwieken van de gefnuikte arend. Een biografie van Willem Bilderdijk', in: *Biografie Bulletin* 20 (2010) 44-51.

Gerard Liefeld, *Over het leven van een zonderling genie: Mr. Willem Bilderdijk (1788-1798)* Berlicum, Uitgeverij Tilia Levis, 2012. 577 p., ill. ISBN: 978 90 71633 15 7. €34,95.

Liefeld zet er de vaart in. Publiceerde hij vorig jaar het eerste deel van zijn trilogie 'Over het leven van een zonderling genie: Mr. Willem Bilderdijk' (u treft in deze aflevering van het mededelingenblad van de vereniging 'Het Bilderdijk-Museum tevens een recensie van dit deel aan; ik schreef eerder een recensie over deel I voor *JCW*, Mededelingen van de stichting Jacob Campo Weyerman, jrg. 35, nr. 1, zomer 2012), een jaar later is deel II klaar. Het is een al even dikke pil als deel I. Deel II beslaat echter een veel kortere – maar cruciale – periode van het leven van Willem Bilderdijk, slechts tien jaar. In deze jaren ontwikkelde hij zich verder als dichter, denker, filosoof en kreeg zijn advocatenpraktijk enig aanzien. Tevens zijn deze jaren beslissend voor zijn huwelijk met Catharina Rebecca Woesthoven, dat zoals bekend is op de klippen liep. Deze periode staat ook in het teken van zijn ballingschap die grote gevolgen voor beiden had. In het voorjaar van 1795 moest Willem Bilderdijk hals-overkop de Republiek verlaten, omdat hij de door de nieuwe regering de vereiste loyaliteitsverklaring niet wilde tekenen. Te midden van de vele mensen die op de vlucht waren voor oorlogs- en ander geweld moest hij aan een onderkomen en een inkomen zien te komen. Hij leed honger, moest zich behelpen met schamele verblijfplaatsen en voelde zich vaak letterlijk en figuurlijk uitgekleeft. Deze laatste jaren hadden voor Bilderdijk echter ook een zonnige zijde. Schuldeisers zag hij even niet, hij werd vaak met egards bejegend op plekken waar hij zich voor een iets langere periode vestigde en mensen schonken hem hun onvoorwaardelijke vertrouwen als hij zijn medische kennis ten beste gaf. Naar eigen zeggen waren vrouwen weg van hem. En ... in Londen ontmoette hij de vrouw met wie hij later een relatie aanging die wel stand hield. Om haar hart te veroveren moest hij wel zijn best doen, want Wilhelmine (Katharina Wilhelmina Schweickhardt), zoals Bilderdijk haar noemde en Liefeld volgt hem daarin nauwgezet, liet zich niet zomaar overhalen tot een ontuchtige relatie. Willem was immers nog getrouwd.

Kortweg kunnen we constateren dat Liefeld in hoofdstuk I vooral ingaat op de ideeënwereld van Bilderdijk. Swedenborg en Lavater geven richting aan de ontwikkeling van Bilderdijk's filosofie waarin het geloof steeds een belangrijke plaats innam. Liefeld gebruikt vooral secundaire literatuur waarbij het naar mijn smaak meer lijkt op het bespreken van die literatuur. Veel minder gaat de belangstelling van Liefeld uit naar Bilderdijk's leven van alledag. Ik kan het hem niet kwalijk nemen, maar ook in dit boek komen we weer weinig te weten over de advocatenpraktijk die in de jaren 1788-1795 toch tot volle wasdom kwam. Wij weten door de noeste arbeid van J. Bosch in welke zaken Bilderdijk partijen bijstond¹, maar of hij ook een succesvol advocaat was, welke zaken hij won en onder welke omstandigheden hij zaken verloor is voor zover ik weet nauwelijks onderzocht.² Dat is op zich niet onbegrijpelijk, want zo'n onderzoek moet haast wel gedaan worden door een juridisch geschoolde onderzoeker, maar het is wel een leemte in het biografisch werk dat er tot nu toe is verschenen over Bilderdijk. In de hoofdstukken II en III staat de relatie met de drie vrouwen die in de jaren 1788 – 1798 een grote rol spelen in het leven van Bilderdijk centraal. Tevens krijgt zijn leven als balling in den vreemde veel aandacht.

Bilderdijk's ideeënwereld en zijn persoonlijke levenswandel zijn bij Bilderdijkianen genoegzaam bekend. Het is niet nodig om hier de 'feiten' en détail te bespreken. Interessanter is wat Liefeld met het reeds bekende verhaal heeft gedaan. Kunnen we spreken van een verfrissende aanpak, zijn er nieuwe bronnen aangeboord of is het een betoog van het type oude wijn in nieuwe zakken? Zelf was ik buitengewoon benieuwd naar dit tweede deel. Het zou gaan over de eerste jaren van de verbanning en over zijn verhouding met zijn eerste vrouw, Catharina Rebecca Woesthoven. Over haar is veel geschreven, maar er is in feite weinig goed onderzoek naar haar persoon gedaan. In deze leemte gaat voorzien worden.³ Ook naar Katharina Wilhelmina Schweickhardt is nog weinig onderzoek gedaan. Haar biografie wordt node gemist maar schijnt op zich te laten wachten. Dat is bijzonder spijtig want zij wordt nu altijd wel als een zeer invoelende en meebuigende levenspartner van Bilderdijk gezien, maar gezien het feit dat Louise Sybille, de oudste dochter van Willem, toch beter niet in Brunswijk kon blijven wonen omdat de relatie tussen haar en Katharina Wilhelmina niet zo soepel was, duidt er op dat zij kennelijk heel duidelijk haar grenzen kon aangeven. De derde vrouw die een rol speelde in het leven van Willem Bilderdijk was Maria Petronella Elter – Woesthoven, de zuster van Catharina Rebecca. Zij is in de achttiende eeuw een zeer bekende en hoog aangeschreven dichteres en qua intellect gewaagd aan Bilderdijk. In de familie was zij de enige die hem van repliek kon dienen op zowel het poëtische als op het persoonlijke vlak.

Liefeld heeft niet op een paar bladzijden gelet om Bilderdijk's relatie met deze drie vrouwen te beschrijven. Wat levert dat op? Naar mijn smaak – helaas – weinig nieuws. Hij haalt zijn informatie vooral uit de reeds gepubliceerde briefwisselingen en bij auteurs als Kollewijn en Da Costa. De nieuwste literatuur lijkt hij niet bij de hand te hebben. Over Maria Petronella Woesthoven weten we inmiddels al wel wat meer dan we uit de briefwisseling kunnen halen. Een artikel als dat van Marleen de Vries 'Dichten is zilver, zwijgen is goud' wordt niet gebruikt en dat wekert zich in de manier waarop Maria Petronella wordt neergezet.⁴ Zij zou bijvoorbeeld volgens Liefeld door Bilderdijk in de literaire wereld van Amsterdam zijn geïntroduceerd. (p. 36) Daar zijn geen aanwijzingen voor te vinden. Bilderdijk was geen lid van Amsterdamse literaire genootschappen en Maria Petronella niet van Haagse. Zij publiceerde al gedichten

in 1783 in het *Taal- dicht- en letterkundig kabinet*, de zesdelig uitgave die Gerrit Brender à Brandis, een goede bekende van Maria, vanaf 1781 uitgaf. Zij kende Bilderdijk toen nog niet eens, of Liefeld moet over informatie beschikken dat dat wel het geval was. Dan zou hij misschien de sleutel in handen hebben van de nog altijd niet geheel opgehelderde omstandigheid waaronder de ontmoeting van Bilderdijk met Catharina Rebecca plaatsvond. Het zou bijzonder jammer zijn dat hij deze kennis dan niet met ons heeft gedeeld. Al mer al schijnt Liefeld niet goed op de hoogte te zijn van het zelfstandige werk dat Maria Petronella Woesthoven en later als Maria Petronella Elter leverde en de bijzondere en zelfstandige positie die zij in dichtgenootschappen innam. Maria wordt door hem stevast 'zusje' genoemd, een aanspreektitel die Bilderdijk nooit in de mond (pen) heeft genomen. Hij sprak haar aan met 'zuster' of 'lieve waarde' en een enkele keer met 'waarde geliefde' waarbij hij zich misschien even liet gaan en zijn werkelijke gevoelens voor haar liet blijken. Catharina Rebecca had immers al eens opgemerkt dat hij volgens haar liever haar zuster had getrouwd. Het is de vraag of dat een goed huwelijk geworden zou zijn, want Maria en Willem waren intellectueel wel aan elkaar gewaagd, maar volgens Liefeld was Maria erg eigengereid en ik geloof niet dat Bilderdijk van zulke vrouwen hield. Volgens Liefeld waren de zusters Woesthoven sowieso niet te onderschatten: 'hun manipulaties op financieel en amoreus vlak getuigden van een grote vindingrijkheid.' (p. 220) Het lijkt mij een waardeoordeel dat om een nadere verklaring en zeker om gedegen onderzoek schreeuwt.

Wilhelmine daarentegen komt er een stuk beter van af. Zij is trouw, zedig, inlevend, intelligent, toegevend en wordt ondertussen verscheurd door haar gevoelens voor Willem en haar plichtbesef jegens haar ouders. Willem heeft voor dit dilemma nauwelijks enige compassie en wil zijn zin doordrijven. Hij vindt voor zijn eigen tegenstrijdige overtuigingen -een getrouw echtgenoot blijven en het volgen van zijn hart – allerlei uitvluchten en verklaringen. Liefeld is uitvoerig in zijn beschrijving van de tweespalt waarin Bilderdijk in deze periode van zijn leven bijna voortdurend verkeert. Hij wordt verscheurd door zijn diepe wens om Wilhelmine voor zich te winnen en met haar een relatie aan te gaan en zijn eerbied voor de huwelijkse staat waarin hij nog steeds verkeert. Voor hem is het huwelijk een verbond dat niet verbroken mag en kan worden. Dat iemand die ondanks deze overtuiging toch verliefd wordt op een ander door diepe emotionele dalen gaat is begrijpelijk. Dat hij dan soms op de rand van de waanzin balanceert mag zeker niet onvermeld blijven in een biografie en ook niet in een kroniek zoals Liefeld zijn onderneming liever noemt. Men moet echter wel oppassen om niet een verkeerd psychiatrisch etiket te plakken op deze gemoedstoestand van Bilderdijk. Iemand die schizofreen is lijdt niet aan een gespleten persoonlijkheid, maar heeft psychoses en wanen. De dubbelhartigheid van Bilderdijk komt niet voort uit een geest die door een biologische oorzaak de weg kwijt is, maar is het resultaat van het feit dat zijn verstand strijdt met zijn hart. Hij werd het slachtoffer van zijn eigen hoogdravende ideaal van de huwelijkse staat. Daardoor kon hij ook moeilijk toegeven dat zijn huwelijk met Catharina Rebecca mislukt was en bleef hij liever vertoeven in zijn ideële opvatting van het door God gesmeed verbond. Helaas moet ik constateren dat ook andere biografen en onderzoekers van Bilderdijk zich schuldig maken aan het onjuist gebruik van het woord schizofreen.

In deel I kondigde Liefeld aan dat hij een op nieuwe bronnen en inzichten gebaseerde andere visie op Bilderdijk zal geven. Ik heb die niet teruggevonden. Het werk van Liefeld

kenmerkt zich niet door het aanboren van allerlei nieuw archiefmateriaal of een vernieuwende interpretatie van bekende bronnen. Hier (DH) spreekt natuurlijk een historicus wier vak het is om archieven uit te kammen, en op basis van nieuw en oud materiaal een nieuwe visie op te bouwen, maar naar mijn smaak mogen we ook van een letterkundige die zich wijdt aan een biografie van een bekende persoon wel enig speurwerk verwachten of op zijn minst een nieuw inzicht. Het boek van Liefeld kenmerkt zich vooral door kritiek op andere biografen en onderzoekers. Dat mag, maar dan zou ik het geheel in een andere context willen zien: een overdenking van de tot nu toe gepubliceerde boeken over Bilderdijk.

Voor doorgewinterde Bilderdijkianen zal veel in dit boek een feest van herkenning zijn en daarom een aangenaam boek, waarbij ik mij wel afvraag of de uitweidingen en het springen door de literatuur van de oude klassieken tot heel moderne literatuur wel door iedereen gewaardeerd zal worden. Voor hen die niet of minder bekend zijn met Willem Bilderdijk blinkt dit boek niet uit in zijn didactische aanpak. Net zoals in deel I heeft Liefeld ook in dit deel zijn tekst weer in drie hoofdstukken zonder paragrafen weten te componeren. Ook nu gunt hij de lezer geen rustpunten. Korte opstapjes naar iets nieuws of een kleine herhaling van het voorafgaande komen in het boek niet voor. Kortom van de lezer wordt een lange adem verlangd. Gelukkig kan hij wel terugvallen op een uitvoerige index.

En heb ik nu nog wat geleerd? Natuurlijk. In elk boek vind je opmerkingen waardoor je op z'n minst gaat nadenken en nog eens je eigen ideeën en standpunten in heroverweging neemt. Dat kan niet genoeg gedaan worden als je zelf een biografie schrijft. Alleen daarvoor was het voor mij goed dit boek te lezen.

Dini Helmers

Noten

- Zie J. Bosch, *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling*, Wageningen 1955, 270-276.
- A. Kluijver, 'Over Bilderdijk's maatschappelijke loopbaan tot 1795', in: *Verspreide geschriften* (Groningen, Den Haag 1929), 200-228.
- Schrijver dezes bereidt een biografie over Catharina Rebecca Woesthoven voor.
- Marleen de Vries, 'Dichten is zilver, zwijgen is goud. Vrouwen in letterkundige genootschappen 1772-1800', in: *De Achttiende Eeuw*, 31 (1999) 2, p. 187-213.

Willem Bilderdijk, *Het dichterlijk tafereel der stad Leyden in den avond en nacht van den 12n van Louwmaand 1807, door Mr. R.H. Arntzenius, aan een' oud' Liefhebber der Dichtkunst voorgelezen. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Marinus van Hattum. EON Pers Amstelveen, 2012. 205 p., ill. ISBN 978 90 77246 50 4. €10,00.*

Rampen vormen een zegen voor uitgevers en boekhandelaars. Publicisten storten zich op het nieuws en al snel regent het beschouwingen en verhandelingen over de oorzaak en gevolgen van de catastrofe. Vroeger leidde dat nogal eens tot discussies over de vraag of een ramp als een straf van God moest worden gezien. Denk aan de aardbeving van Lissabon in 1755, of, dichter bij huis, de Groningse watersnood in 1686, het afbranden van de Amsterdamse Schouwburg in 1774 of

de Leidse buskruitkramp in 1807. De degenen werden gekruist en dat leidde tot een nieuwe stroom geschriften, al dan niet in dichtvorm. Uitgevers en auteurs profiteerden daarvan, maar zij opereerden niet alleen uit eigen belang. Vaak waren dit soort gelegenheidspublicaties ook bedoeld om geld in te zamelen voor de slachtoffers.

Zijn rampen ook altijd een zegen voor de dichtkunst? Volgens Willem Bilderdijk niet. Hij zette zijn tanden in een gedicht over de Leidse buskruitkramp van Robert Hendrik Arntzenius (1777-1823), getiteld *Dichterlijk Tafereel der stad Leiden, in den avond en nacht van den 12den van Louwmaand 1807*. Drie weken na de ramp las Arntzenius zijn werk voor in twee Haagse genootschappen. Het werd met 'toejuichenning' ontvangen en daarom besloot een van beide genootschappen, *Diligentia*, het ten behoeve van 'de schatkist der milddadigheid uit te geven'. Bilderdijk, wiens huis door de ramp was getroffen en die tijdelijk in Den Haag ging wonen, maakte vervolgens een vernietigende persiflage op Arntzenius' tekst. Misschien had hij de tekst horen voordragen op een van beide avonden of had hij erover gelezen in een recensie in *De vaderlandsche letteroefeningen*, waarin een gedicht van hemzelf en dat van Arntzenius' geprezen werden. Hoe het ook zij, Bilderdijk fileerde de tekst regel voor regel en liet er niets van heel. Hij citeerde steeds delen uit de tekst van Arntzenius' gedicht en vulde deze aan met vernietigend commentaar op diens stijl, woordkeus en metrum. Een voorbeeld volstaat om de teneur te illustreren. Een fragment uit Arntzenius' gedicht luidt: 'Dat and'ren 't hart der vad'ren schild' ren, / Omwroetende als 't gewormte in de aard, / Daar driften 't zoekend oog verwild'ren, / Of 't puin der school hun kroost bewaart' (p. 104). Bilderdijk herhaalt deze passage tot drie keer toe om de ridiculiteit ervan tot de lezer te laten doordringen: 'Schrap uit die regels, die de rijmen / Met blote klanken samenlijmen, / Van beeld, gevoel en zin beroofd. / Die zulke vaerzen ooit kan dulden / Moog zich het achterste vergulden / En loopen met den broek op 't hoofd' (p. 105).

Na Bilderdijks dood circuleerde de persiflage op Arntzenius onder liefhebbers. In 1869 verscheen deze voor het eerst in druk, gevolgd door twee herdrukken (in 1884 en 1902). Zowel het origineel van Arntzenius als de bewerking van Bilderdijk zijn nu opnieuw uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Marinus van Hattum. De opmaak is overzichtelijk: op de linkerbladzijde staat steeds de tekst van Arntzenius, rechts die van Bilderdijk, waarin het origineel van Arntzenius gemakkelijk herkenbaar is doordat diens passages cursief zijn gedrukt. De inleiding en annotaties zijn verhelderend en ter zake kundig. Van Hattum is uitstekend thuis in de contemporaine literatuur, blijkt de vele verwijzingen naar andere dichtbundels en uitgaven. Hem ontgaat maar weinig, blijkt een annotatie waarin een uitdrukking in het gedicht van Bilderdijk ('t kwam hier zoo in 't rijm te pas', p. 72) wordt teruggevoerd op *Don Quichot op de bruiloft van Kamacho* (1712) van Pieter Langendijk en *De moderne Helicon* (1792) van Arend Fokke Simonsz.

Kortom, de neerlandistiek is een zorgvuldig en goed gedocumenteerde uitgave rijker, waaruit een grote liefde voor het filologische handwerk spreekt. Op één punt vind ik de tekstkritische aanpak te ver doorgevoerd: de weergave van varianten in de tweede druk van Arntzenius' gedicht zijn, wat mij betreft, te veel van het goede. Het gaat de hedendaagse lezer – laten we eerlijk zijn – vooral om de persiflage van Bilderdijk en niet om het origineel van Arntzenius. Wie wil nu nog weten dat Arntzenius in de tweede druk 'het jammren' in plaats van 'den jammer' schreef? Dat lijkt me overbodige informatie, zeker wanneer we bedenken dat Bilderdijk de eerste druk voor zich heeft gehad. Daar komt nog eens bij dat de bezorger zelf maar matig

gecharmeerd lijkt te zijn van Arntzenius' origineel. In het 'Ten geleide' kondigt Van Hattum althans aan dat 'de wat zwakke bijdrage' van Arntzenius in 'dit boekje' centraal zal staan (p. 5). Als opening voor zijn tekstuitgave is dat een weinig opbeurende binnenkomer. Misschien had Van Hattum beter kunnen beginnen met: 'in dit boek staat de vlammende, onvergetelijke satire van Bilderdijk op de middelmatige gelegenheidspoëzie van een van zijn tijdgenoten centraal. Daar krijgt de lezer in ieder geval meer trek van.

Tot slot wordt op de achterflap nog een intrigerende vraag gesteld: wist Bilderdijk eigenlijk zelf Arntzenius te overtreffen als het ging om het schrijven van rampenpoëzie? De lezer kan dat beoordelen aan de hand van de drie andere gedichten die Bilderdijk aan de ramp van Leiden wijdde en die in de bijlage zijn opgenomen. Van Hattum noemt het tweede gedicht uit deze bijlage, 'Leyden in verwoesting' (1808), een 'onverteerbaar brok' (p. 47) en dat geeft te denken. Ik geef de bezorger overigens gelijk, want het aantal verheven exclamaties is in dit gedicht volledig uit de hand gelopen. Dan maar liever de persiflage van Bilderdijk op dit soort rampenpoëzie, want die sprankelt van het vernuft en venijn. Dat gedicht is alleszins de moeite waard: Bilderdijk zet niet alleen zijn collega-dichter te kijk, maar hekelt tegelijkertijd de gangbare dichterspraktijk. Op die manier krijgt de tekst ook de contouren van een literair-kritische beschouwing.

Lotte Jensen

Het onbedwingbare hart. Een keuze uit het werk van de Leidse dichter Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812). Met zes plaatsen van herinnering. Bezorgd, ingeleid en toegelicht door Rick Honings. Uitgeverij Astraera Zoeterwoude, 2012. Duivelshoekreeks 19. 213 p., ill. ISBN 978 90 75179 316. €21,50.

De naam Johannes le Francq van Berkhey zal niet veel neerlandici iets zeggen. Een uitzondering vormen degenen die zich met het wel en wee van Willem Bilderdijk bezighouden. Zij weten dat Willem Bilderdijk le Francq van Berkhey als advocaat ter zijde heeft gestaan en dat le Francq van Berkhey, ondanks die juridische bijstand, nagenoeg werd geruïneerd.

Aldus het begin van Paul Griffioen's onder begeleiding van Peter van Zonneveld geschreven scriptie *Dr. Johannes le Francq van Berkhey en Mr. Willem Bilderdijk* (1987). Die studie gaat in op hun lotsverbondenheid (orangisme, huwelijksperikelen, 'moeilijk' karakter), op hun vriendschap, ondanks het grote leeftijdsverschil van 27 jaar, en op de twee perioden van contact: 1785-1787 en 1806-1811.

Onder diezelfde aegis van toen werd op 14 september j.l. in de Leidse Universiteitsbibliotheek een keuze met inleiding en toelichtingen uit Berkheys dichtwerk gepresenteerd.¹ Sedert Robert Arpots' dissertatie *Vrank en Vry*, in 1990 te Nijmegen verdedigd, zijn Berkhey en zijn altijd werkzame pen niet bepaald onderbelicht te noemen. Toch is een bloemlezing meer dan welkom, helemaal als die zo fraai is uitgegeven als nu door Astraera is geschied, met een overvloed aan illustraties in goed uitgevoerde kleurendruk. Een regelrechte aanrader, die in dit tijdschrift alle aandacht verdient. Ook al komt Bilderdijk er nauwelijks in voor.

Inleiding en verbindende teksten vormen samen een vlot en

pakkend verhaal, met veel aandacht voor biografische details, vooral de wat sappige. In de vaart van het schrijven worden gegevens soms op een wat merkwaardige wijze aaneengeregen: 'Omstreeks 1780 waren er nog maar drie [kinderen] in leven. Toch begon Berkheys ster in deze tijd te rijzen.' (24) Maar het leest allemaal lekker weg met zinnen als 'Donkere wolken pakten zich boven Berkhey samen, al fronsde de wenkbrauw even wanneer blijkt dat een publicatie reeds in de achttiende eeuw 'uit de schappen gehaald' kon worden (139). De verleiding om naar onze eigen tijd te knipogen is kennelijk moeilijk te weerstaan, blijkt een nogal uitgesponnen vergelijking van Berkhey met Theo van Gogh (20). Daar moeten we bij een boekje als dit maar schouderophalend aan voorbij gaan. Toch even mijn credo: het documenteren van relaties tussen wie elkaar daadwerkelijk hebben gekend en mogelijk beïnvloed: prima! Maar vage, toevallige en bekenisloze overeenkomsten willen zien, is niets voor een serieuze onderzoeker, is alleen leuk voor een broodschrijver, in een krant.

Genoemde teksten van de bezorger zelf kunnen voor ons, '18de- en 19de-eeuwers', niet het bestaan van dit boekje rechtvaardigen, want die biografische en politieke achtergronden kennen we nu wel. Voorop staan voor ons Berkheys eigen teksten en de toelichtingen erop. Daar kopen we het voor.

Eerst iets over de selectie. De titel rept van een keuze uit 'het werk'. Natuurlijk kennen we Berkhey in de eerste plaats als dichter, anders was hij niet tot de 'literatuurgeschiedenis' doorgedrongen. Toch vind ik het jammer, dat deze bloemlezing totaal voorbijgaat aan zijn *Natuurlijke Historie van Holland*. Daaruit had menig welgeformuleerd en boeiend fragment geselecteerd kunnen worden. Misschien ben ik de enige die zijn documentaties over het paard en het rundvee helemaal heeft verslonden, en er veel taalkundig genot uit heeft gepeurd. Dan geef ik graag door dat een paardenlijf een 'koffer' heet (64), dat 'paardezoenen' gegeven worden door een 'plompaart, die eene hupsche Deerne, als 't ware, met de tanden kusch' (48), dat, als men een merrie water in de oren giet en als ze het hoofd schudt, ze niet drachtig is (55), dat het voorkomen van 'Haak- of Wolfstanden' bij een merrie een speling der natuur is ('Men vind zoo ook somtyds Vrouwen, welken natuurlijk iets meer dan het Vrouwlyke hebben, die men *Viragines* of *Mansfelders* noemt, en even zoo houd men dit in de Merrien voor iets van de Mannelyke Sexe' (95-96)). En wist u dat 'het doorhangen van de Schede der Mannelyke Roede' een 'Lamme Koker' heet (188)? Kijk, dat is toch interessante informatie. En dan zwijgen we nog van de 'zwamlegers' (189) of de 'mokpoot' (192), van de 'Louterstal' of de 'Hortpis' (212). Mooie passages! Dat Berkhey soms de antisemitische toon van zijn tijd aanslaat, sprekend over 'Jooden, en andere Bedriegers' (225) 'die tog overal winst in zoeken' (312), nemen we maar voor lief.² Tot zover over het paardenboek.

Ook uit het rundveeboek is veel op te steken: 'willige rijsgorzingen' (10), 'Kroosheemraden' (19), 'in het zwad liggen' (188) of 'opkrotten' (204; hetgeen niet betekent dat een afgestudeerde zijn kamer moet verlaten), alsmede het schitterende contract voor de verhuur van een boerderij, waarin voorwaarden over het klappergeld, de verplichting molshopen te effenen en stekels te bloten, de koepel schoon te houden en – natuurlijk – voor theeewater te zorgen (62-68). Dat alles moet u nu zelf maar opzoeken. Dat kan heel gemakkelijk; in 1975 zijn deze boeken in facsimile verschenen bij Uitgeverij Ploegsma in Amsterdam.

Dan nu de poëzie. Daarvan is al twintig jaar na Berkheys dood niet veel meer over.³ Het eerst nog zo bejubelde gedicht

Het Verheerlijkt Leyden (1774) wordt in 1821 door Witsen Geysbeek genoemd

een wonderlijk samenweefsel van allerlei ongelijksoortige zaken, gezwollenheid, valsche denkbeelden, onpassende gelijkenissen, walglijke uitdrukkingen, doormengd met oude rijmpjes en rederijkers tijdgedichten, weverstermen, professornamen, en wat niet al! zonder genoegzame orde of plan door elkander gehaspeld en in ongelijke stijl voorgedragen; waar[in], bij voorbeeld, regels als deze[:] En hij, die 't Hoekhuis, aan de Koornbrugsteeg, beschouwt/ Kan 't nog gedenken, want in dees tyd is 't gebout.

In 1781 werd Berkheys *Vaderlijk Afscheid* tot driemaal herdrukt: een 'uiterst slordig en in der haast uit allerlei verwarde denkbeelden bijengelapt rijmwerkje, waarin zelfs overspel en ontucht aangeprezen worden' blijkt regels als 'Ligt vindt gy, hier of daar, een overtype maagd,/ Die u, hetgeen gy niet durft wagen, zelve vraagt.'

'Nog gedrochtelijker wanschepsel,' zo gaat Witsen Geysbeek voort, was de *Zetriumph der Bataafsche Vrijheid* (1782). Dat Berkhey in 1774 door een dichter als Jan de Kruyff werd aangemoedigd... nu ja!

Maar dat tweëndertig jaren later, nadat Berkhey dien ellendigen *Zetriumph* – en geheele stapels prulrijmen had uitgegeven, Bilderdijk – ? Ja, Bilderdijk! bij de uitgave der straksgemelde *Lijkgedachten*, met overtuiging tegen hem zeggen kon: Berkhey! wij volgen u, wij hangen aan uw klanken! / Hef aan! ons zwakke riet verstomt voor uwe Luit, / Uw dichtvuur schittert niet, van de echte Hemelspranken, / Maar vlamt, en bruischt, en knalt en barst ten boezem uit.⁴

Dit doet niet veel van Berkheys poëzie verwachten. En toch... als Witsen Geysbeek ook de *Proeven van het vermogen der Nederduitsche dichtkunst, om de maatklanken op allerlei onderwerpen te schikken en naar bijzondere geluiden te buigen* – 'waarmede sommige liefhebbers der opzegkunst nog al ingenomen zijn' – noemt: 'slechts een beuzelachtig spel van onomatopoeien van woorden meestal zonder zin', doet hij Berkhey zwaar te kort. Dit is nu juist verreweg het aardigste uit zijn hele oeuvre. Dat vond op 28 augustus 1798 schoonzuster Elter kennelijk ook al, want zij vroeg aan Bilderdijk versjes te maken, zoals Berkheys regels 'Bij de Blik- en Koperslager/ Wordt veelligt de Kunst wel graager, / Om daar [lees: 'door'] 't oor eens net te raën, / Hoe zijn tikketoonen slaan./ Als hij zegt: / Echt, / Recht, / Glad, / Tik/ Ik/ Dik/ Blik/ Plat.'⁵

In het algemeen krijgen we een mooie, evenwichtige keuze uit Berkheys dichtwerk, gegroepeerd rond zes plaatsen van herinnering uit zijn leven: een vergaderzaal, een kerk, een straat, een rampterein e.d.⁶ Het zijn overwegend fragmenten. Verwijzingen naar een bron waren wel handig geweest, maar elke verantwoording ontbreekt.

Inzake de tekstconstitutie: hier en daar is er of in Berkheys tijd foutief gezet of door Honings verkeerd overgetypt: de transcriptie op p. 135 komt niet 100% met het prentonderschrift overeen, 'snippelrinks' (40) heeft in de toelichting 'snipperrinks', voorts 'zomdernachten' 42), 'bedstond' voor 'bedspand' (111), 'bloedstandaaren' (122) en 'Enlenschaar' (123). Lees ik p. 143 r. 4 v.o.: 'Had hij de toonen flux fix gevat', dan ben ik geneigd even de bron te willen zien, want het metrum klopt niet.

Dan de annotatie. Die komt soms wat laat ('Themis' op 134 ook op 117) en 'knok' op 177 ook op 119) en lijkt, als in elke